

TäSMENNYSTä UPSALAN EVANKELIUMIKIRJAN KATKELMAN KääNNö SPOHJAAN

Niin sanottu Upsalan evankeliumikirjan katkelma on 1900-luvun alkupuolella Upsalan yliopiston kirjastosta löytynyt Agricolan aikainen — mutta ilmeisesti Agricolasta riippumaton — evankeliumi- ja epistolatekstejä sisältävä suomenkielinen käsikirjoitus. Se on ajoitettu jonkin verran varhaisemmaksi kuin kaksi muuta uskonpuhdistusajalta säilynyttä suomenkielistä käsikirjoitusta, niin sanottu Westhin teksti ja Upsalan Codex B 28, joiden molempien katsotaan olevan peräisin 1540-luvun jälkipuoliskolta. Upsalan evankeliumikirjan fragmentti on siis oletettavasti vanhin säilynyt yhtenäinen suomenkielinen käsikirjoitus.

Katkelma käsittää kaksitoista molemmin puolin kirjoitettua foliokokoista lehteä, jotka olivat päätyneet erään Turussa todennäköisesti 1540-luvun jälkipuoliskolla sidotun niteen kansitäytteiksi. Se sisältää suomennoksina ensinnäkin pitkäperjantain jumalanpalvelukseen liittyvät Johanneksen evankeliumin luvut 18 ja 19 kokonaisuudessaan. Niitä seuraavat pääsiäispäivän, viiden pääsiäisen jälkeisen sunnuntain ja kahden toukokuun pyhäpäivän perikoopt eli epistola- ja evankeliumitekstit; yksi perikoopeista on Vanhasta testamentista. Perikooptien otsikkoina ovat niiden alkusanat latinankielisinä. Lisäksi käsikirjoitukseen sisältyy kaksi suomennettua rukousta, muutamia hajanaisia latinankielisiä lauseita sekä ilmeisesti saarnaa varten tehtyjä latinankielisiä muistiinpanoja.

Tuonnempana sivulla 179 olevassa taulukossa on luettelo kaikista katkelmaan sisältyvistä Uuden testamentin jaksoista. Niissä on jakeita yhteensä 205, joista 149 eli noin 3/4 on Johanneksen evankeliumista.

Evankeliumikirjan katkelmaa on runsaasti tutkinut Aarni Penttilä, joka on julkaissut sen tekstin (1942) sekä kaksi sitä käsittelevää laajaa tutkimusta (1932, 1970). Näistä varhaisempi koskee tekstin kieltä ja ortografiaa. Siinä on myös koko tekstin aakkosellinen sanasto sekä evankeliumikirjaan liittyviä kysymyksiä valottava johdanto, jossa tekijä päättelee katkelman kirjoittamisajan sijoittuvan vuosien 1537 ja 1544 väliin. Ajoitusperusteina ovat katkelman sisältämät kaksi rukousta. Näistä toinen on nähtävästi suomennettu Olaus Petrin ruotsalaisen messun vuonna 1537 ilmestyneestä painoksesta, joten (Penttilän sanoin:) »on selvää, että vuosi 1537 on fragmentin *terminus a quo*». Penttilä pitää mahdollisena, että kyseessä on jonkun pappismiehen tekemä kopio jostakin hävinneestä tekstikokoelmasta (Penttilä 1932: 12–18).

Kysymykseen katkelman käännöspohjasta ja ajoituksesta on tämän jälkeen ensimmäisenä puuttunut teologi Olav D. Schalin, tosin hyvin lyhyesti. Hän yhtyy Penttilän käsitykseen, jonka mukaan teksti on kirjoitettu ennen vuotta 1544, ja lisää: »Fragmentin teksti ei kuitenkaan voi olla käännetty ennen vuotta 1541, koska selvästi voi nähdä, että kääntäjä on käyttänyt vuoden 1541 ruotsalaista raamatua eikä vuoden 1526 Uutta Testamenttia. Kääntäjä – – seuraa nimittäin melko orjallisesti vuoden 1541 tekstiä ja noudattaa toisinaan jopa sen sanajärjestystä – –» (Schalin 1946: 202); »Perikoopit on suomennettu vuoden 1541 ruotsalaisesta raamatusta» (mts. 24; sitaatit tässä suomennettuina). Mitään esimerkkejä Schalin ei esitä. Ei liioin käy ilmi, missä määrin hän on todella verrannut suomennosta myös vuoden 1526 ruotsalaiseen Uuteen testamenttiin, jonka tekstiä vuoden 1541 Raamattu usein noudattaa varsin uskollisesti; erityisesti sanajärjestyksessä on ruotsinnosten kesken harvoin eroja. — Schalin toteaa myös, että suomentaja näyttää toisinaan ottaneen huomioon Vulgatan tekstin ja joskus harvoin Lutherin saksalaisen Uuden testamentin (mts. 24).

Schalinin sanoihin luottaen ovat sellaisetkin auktoriteetit kuin Kauko Pirinen (1962: 109) ja Martti Rapola (1963: 77, 1967: 16) toistaneet hänen käsityksensä vuoden 1541 ruotsalaisesta Raamatusta suomennoksen käännöslähteenä. Aarni Penttilän tutkimus »Upsalan evankeliumikirjan käännöspohjasta» (1970) on kuitenkin selvästi osoittanut, että asia ei ole näin yksioikoinen.

AARNI PENTTILÄN TUTKIMUS SUOMENNOKSEN KÄÄNNÖSPOHJASTA

Tutkimuksensa alussa (1970: 133–135) Penttilä esittää evankeliumikirjan katkelmasta (seuraavassa myös = UEK) todennäköisine erikielisine lähtöteksteineen 12 tapausta, joissa suomennoksen sanamuoto liittyy läheisemmin vuoden 1541 ruotsalaiseen kokoraamattuun kuin vuoden 1526 Uuteen testamenttiin ja jotka siis näyttävät tukevan Schalinin lausumaa. Niiden jälkeen (s. 136–139) hän esittelee vuorostaan 20 tapausta, joissa UEK:n teksti on päinvastoin lähempänä ruotsalaisen Uuden testamentin kuin kokoraamatun sanamuotoa. Kun lisäksi eräiden henkilön- ja paikannimien kirjoitusasu, runsas pienen alkukirjaimen käyttö erisnimissä sekä tekstien kappalejako viittaavat vanhempaan traditioon, jota myös vuoden 1526 Uusi testamentti edustaa, Penttilä päätyy tulokseen, että UEK:n pääasiallisena käännöspohjana on ollut ennemminkin ruotsalainen Uusi testamentti kuin kokoraamattu. Hän muotoilee näkemyksensä melko varovasti ja ylimalkaisesti: »Kirjoi- ▶

tukseni alussa mainittu suoraviivainen [Schalinin] mielipide ei ymmärtääkseni voi semmoisenaan pitää paikkaansa.» Lopuksi (s. 141–142) Penttilä antaa kymmenen näytettä tapauksista, joissa UEK ei näytä noudattavan kumpaakaan ruotsalaista tekstiä vaan pikemminkin latinankielistä Vulgata-käännöstä, joten myös Vulgatan voidaan olettaa kuuluvan suomennoskatkelman käännöspohjaan.

Kuten Penttilä itsekin toteaa, hänen näytteidensä todistusvoimaisuutta vähentää monessa tapauksessa se, että vastaava sanamuoto on jommankumman ruotsalaisen käännöksen (NT 1526, GVB 1541) lisäksi myös Lutherin saksannoksessa tai Vulgatassa.¹ Niinpä kun Penttilän artikkelissa sivulla 134 annetun esimerkin 4 sanamuotoa »Niinquin *nee vapidat*» vastaa NT:ssa käännös »så som *the ther frij äro*» mutta GVB:ssa »Såsom *the frije*», jälkimmäinen ei silti välttämättä ole ollut suomentajan mallina, koska myös Luther kääntää »Als *die freyen*». Tai kun UEK kirjoittaa »Ia että th[öe?] *vscoodhen* pitä sama elämän» (s. 139, n:o 17), muodon *vscoodhen* mallina on voinut olla yhtä hyvin NT (»och ath j *troo-ende* skolen haffua lijff») kuin Vulgata (*credentes*), ei sen sijaan GVB (*genom trona*) eikä Luther (*durch den Glauben*).

Varmoina todisteina tietyn lähtötekstin käytöstä voidaankin pitää ainoastaan niitä tapauksia, joissa suomennoksella on kyllin läheinen vastineensa vain yhdessä lähtötekstissä; tällöinkin jokaisen tapauksen todistusarvo on tietysti punnittava erikseen, ja onhan satunnaisen yhtäläisyyden mahdollisuuskin usein olemassa. Penttilän aineistossa voidaan kiistattomana NT-tapauksena pitää vaikkapa esimerkkiä 2 sivulla 136: UEK Eiikö minun pijdhä ioman sithä *ioma* quin minun jsänj on minun andanut? (NT skall iach icke dricka then *drycken* – –, GVB then *kalcken*, Luther den *Kelch*, Vulgata *calicem*, vrt. Agricola: site *Calki*).

Kun Penttilän esittämää GVB- ja NT-aineistoa käydään läpi tiheintä seulaa käyttäen, siis poistamalla joukosta ne tapaukset, joissa voisi nähdä myös Vulgatan tai Lutherin vaikutusta, joudutaan hänen esimerkeistään karsimaan GVB-ryhmässä pois puolet ja NT-ryhmässä noin kolmannes. Jäljelle jää kuitenkin siksi monta todistusvoimaiseksi katsottavaa tapausta, että jo niiden perusteella voidaan yhtyä tekijän päätelmään NT:n ensisijaisuudesta tai ainakin tärkeästä asemasta Upsalan evankeliumikirjan suomennostyössä.

Penttilän kokonaisaineistoa jo päällisin puolin tarkastellessa huomio kiintyy siihen, että kaikki hänen NT-ryhmästä antamansa 20 näytettä ovat peräisin Johanneksen evankeliumista. Kun joukosta erotetaan pois ne esimerkit, joissa myös Lutherilla tai Vulgatassa on vastaava sanamuoto tai joita on jostain muusta syystä pidettävä epävarmoina, jäljelle jää 14 tapausta, jotka jakautuvat seuraavasti: Johanneksen evankeliumin 18. luku: 3 tapausta (n:ot 2, 4, 5, s. 136–137), 19. luku: 4 tapausta (n:ot 7, 8, 10, 11, s. 137–138), 20. luku: 5 tapausta (n:ot 12–16, s. 138) sekä 16. luku: 2 tapausta (n:ot 18 ja 19, s. 139). Varmoiksi katsottavista kuudesta GVB-tapauksesta sen sijaan vain kaksi on Johanneksen evankeliumista, tällä kertaa eri luvuista kuin NT-tapaukset, nimittäin luvusta 10 (n:o 2, s. 134; Penttilä itse epäilee tämän kohdan todistusvoimaa, mutta verrattakoon tätä tuonnempana esimerkkiin 14) ja luvusta 14 (n:o 9, s. 135). Loput neljä GVB-tapausta ovat 1. kirjeestä

¹ Seuraavassa käytetyt lyhenteet: Vulg. = Vulgata, L = Lutherin saksannos, NT = vuoden 1526 ruotsalainen Uusi testamentti (Thet Nyia Testamentit på Swensko), GVB = vuoden 1541 ruotsalainen Raamattu (Gustaf Vasas Bibel).

korinttilaisille (n:o 1, s. 133), 1. Pietarin kirjeestä (n:ot 5 ja 6, s. 134) ja Jaakobin kirjeestä (n:o 7, s. 134).

Penttilä ei itse mitenkään kommentoi esimerkkiensä jakautumista eri raamatuntekstien kesken. Hän vain esittää oletuksenaan (s. 144), että Upsalan evankeliumikirjan »meidän päiviimme säilyneessä asussa on paitsi kääntäjän kieltä myös kopioitsijan kynänjälkeä, ts. eri kerroksia».

Esimerkkien jakauma herättää kuitenkin pari kysymystä. Olisiko Penttilällä ehkä ollut esitettävänä vielä muitakin tapauksia, jotka olisivat voineet muuttaa näin syntyneitä kuvia — itse hän sanoo vain mainitsevana »muutamia näytteitä täydellisyyttä tavoittelematta»? Vai voiko tapausten jakautuminen tällä tavoin viitata siihen, että tiettyjen tekstijaksojen ruotsalaisena lähtötekstinä todella on ollut yksinomaan vuoden 1526 Uusi testamentti, joidenkin toisten taas yksinomaan vuoden 1541 kokoraamattu? Toisin sanoen: onko katkelmassa erotettavissa ehkä kokonaan erillisiä ja eri-ikäisiä suomennosjaksoja?

LISÄHAVAINTOJA

Saadakseni jos mahdollista selvyyttä jälkimmäisiin kysymyksiin ryhdyin suorittamaan tekstien »jälkileikkua»: olen järjestelmällisesti verrannut niitä uudelleen Penttilänkin käyttämiin todennäköisiin lähtöteksteihin (NT, GVB, Vulgata, Lutherin saksannos).

Sekä Vulgatan että Lutherin käännöksen kohdalla lähtötekstiin tosin liittyy pientä epävarmuutta. Vulgatan sanamuoto vakiinnutettiin pysyvästi vasta 1590-luvun alussa (ns. editio Clementina), ja tätä varhaisemmissa laitoksissa on siellä täällä eroja. Erot ovat yleensä vähäisiä, mutta ne ovat kuitenkin saattaneet vaikuttaa edelleen käännöksiin. UEK:n suomentajan samoin kuin Agricolankaan kohdalla ei olisi helppoa selvittää, mikä nimenomainen Vulgatan editio heillä on ollut käytössään.² Itse olen vertailuissani käyttänyt Lyonissa (Lugdunum) 1542 julkaistua Vulgatan laitosta, Penttilä puolestaan näyttää käyttäneen Vulgata-tekstinsä etupäässä 1488 ilmestynyttä Missale Aboensea. Eräistä eroista päätellen Missale Aboense ei kuitenkaan ole ollut UEK:n suomentajan lähteenä. Ensinnäkin perikooppien otsikkoina olevat latinankieliset alkusanat eroavat monessa kohdin vastaavasta Missale Aboensen sanamuodosta. Lisäksi kolmessa tapauksessa (Mark. 16:1–8, Joh. 16:5–15, Joh. 15:1–8) UEK esittää perikoopin yhtä jaetta pitemmässä muodossa kuin Missale Aboense (s. 188, 204, 437); samoin perikoopin 1 Piet. 2:11–20 kohdalla Missale Aboensesta (s. 202) puuttuu viimeinen jae 20, ja myös jae 19 on siinä lyhennetyssä muodossa.³

Luther taas paranteli jatkuvasti omaa käännöstään, joten sen eri painoksissa, joita hänen elinaikanaan sekä Uusi testamentti että kokoraamattu mukaan lukien ilmestyi kolmisenkymmentä, on eroja muussakin kuin ortografiassa. Penttilällä on viittauksia Lutherin Uuden testamentin ensimmäiseen painokseen (1522) sekä kokoraamatun laitoksiin vuosilta 1534

² Puhun tässä ja seuraavassa yksinkertaisuuden vuoksi vain UEK:n »suomentajasta», siis yksikössä, vaikka kääntäjiä on saattanut olla usempiakin.

³ Se, että UEK:n perikooppien pituus joissakin kohdin poikkeaa Missale Aboensen Suomeen vakiinnuttamasta käytännöstä, saattaa viitata siihen, että evankeliumikirjan suomennosta ei ole tehty Suomessa vaan Ruotsissa. Kiitän tästä huomautuksesta dosentti Jyrki Knuutilaa.

ja 1546. Omat esimerkkini ovat vuoden 1545 kokoraamatun mukaisessa kirjoitusasussa. Niiden sanamuoto on kyseisissä kohdissa pysynyt muuttumattomana ainakin Lutherin Uuden testamentin vuoden 1530 laitoksesta lähtien.

Varmuuden vuoksi olen verrannut UEK:n suomennosta myös kreikkalaiseen alkutekstiin sekä Erasmus Rotterdamilaisen latinankieliseen Uuden testamentin käännökseen (ilmestyi ensi kerran 1516), joka on Agricolan suomennostyössä ollut paljon tärkeämmällä sijalla kuin Vulgata. Vertailuissa ei tullut esiin mitään, mitä voisi pitää todisteena kreikkalaisen tekstin käytöstä. Niin ikään ei löytynyt yhtään varmana pidettävää näyttöä siitä, että UEK:n suomentajalla olisi ollut käytössään Erasmusuksen käännös; Erasmusuksen teksti (seuraavassa lyhennettynä Erasm.) myös eroaa monin paikoin UEK:n perikooppien latinankielisistä alkusanoista.

MALLINA VULGATA:

Eräiden jo Penttilän mainitsemien tapausten lisäksi UEK:sta on löytynyt muutama osoitus Vulgatan käytöstä. Pari esimerkkiä (esitän tapaukset tässä ja tuonnempana Penttilän tavoin siinä järjestyksessä kuin ne ovat UEK:ssa; sivunumerot viittaavat hänen tekstijulkaisuunsa 1942):

(1)	Joh. 10:11	yxi hyuä paimen anda hengensä hänen lammastensa edestä (s. 111)
	Vulg.	Bonus pastor animam suam dat pro <i>ovibus suis</i>
	Erasm.	bonus pastor animam suam dat pro <i>ovibus</i>
	L	Ein guter Hirte lesset sein Leben für <i>die Schafe</i>
	NT	En godher heerdhe giffuer sitt lijff för <i>fåren</i>
	GVB	En godh Heerde låter sitt lijff för <i>fåren</i>
(2)	Jaak. 1:17	kaichin parass lahia (s. 114)
	Vulg.	Omne datum optimum
	Erasm.	Omnis donatio <i>bona</i>
	L	Alle <i>gute</i> Gabe
	NT, GBV	All <i>godh</i> gåffua

Superlatiivimuoto *paras* on epäilemättä Vulgatan vaikutusta. Suomennos ei kuitenkaan täysin vastaa Vulgatan sanamuotoa, jonka tarkka vastine olisi 'jokainen paras lahja'.

(3)	Joh. 16:5	Ia nyt menen minä hänen tygiänse ioca minun lähetti (s. 115)
	Vulg.	Et nunc vado --
	Erasm.	Nunc <i>autem</i> vado --
	L	Nv <i>aber</i> gehe ich hin --
	NT	<i>Men</i> nw gåår iach --
	GVB	<i>Men</i> nu gåår iagh --

Lisäksi on joitakin kohtia, joissa suomennoksen mallina ollut latinalainen sanamuoto on sama sekä Vulgatassa että Erasmusuksella. Nämähän eivät kuitenkaan yksinään riitä todisteeksi Erasmusuksen käännöksen käytöstä; voitaneenkin pitää varmana, että latinankielisen lähtötekstin käytöstä todistavat kohdat pohjautuvat yksinomaan Vulgataan. Tämän vuoksi en ole katsonut tarpeelliseksi ottaa Erasmusuksen versiota mukaan seuraavaan aineistoni esittelyyn.

Penttilän esittämien kohtien lisäksi tekstistä ovat löytyneet seuraavat tapaukset, joita nähdäkseni voidaan pitää todisteina jommankumman ruotsalaisen tekstin käytöstä.

MALLINA NT (1526):

- (4) Joh. 18:4 Ia että jesus [kyll]ä kaijchij tiesi sen mithä **yltze hänen käumän pithi** (s. 99)
 Vulg. -- omnia quae *ventura erant super se*
 L -- alles was *jm begegnen solte*
 NT -- alt thet **honom öffuergåå skulle**
 GVB -- alt thet *honom widherfaras skulle*
- (5) Joh. 18:30 Niin wastasit hōe ia sanoidt hänelle Ios eijkö hän olisi **rikkollinen** *^p pahantechiä* **sithen** emme möe olisi händä sinun haltusandaneedt (s. 102)⁴
 Vulg. Si non esset hic *malefactor*, non tibi tradidisset eum
 L Were dieser nicht ein *Vbeltheter*, wir hetten dir jn nicht vberantwortet
 NT Wäre han icke **brozlighen thå** hadhe wij icke --
 GVB Wore han icke en *ogerningsman*, så hadhe wij icke offuerantwardat tigh honom
- (6) Joh. 19:10 Siithen sanoi pilatus hänelle **Eppä si[n]jä pwhw minulle**, etkö sinä tiedhä että minulla on walda -- ristinnawlitutta sinua (s. 103)
 Vulg. Dicit ergo ei Pilatus, *Mihi non loqueris?* nescis quia potestatem habeo crucifigere te
 L Da sprach Pilatus zu jm, *Redestu nicht mit mir?* Weisstu nicht, das --
 NT Thå sadhe Pilatus til honom, **Talar tu intit medh mich**, west tu icke ath --
 GVB Tå sadhe Pilatus til honom, *Talar tu intet medh migh?* Weestu icke, at --

Pilatuksen repliikin ensimmäinen lause on kysymysmuodossa muissa lähtöteksteissä paitsi NT:ssa, jota UEK näyttää noudattavan.

- (7) Joh. 19:12 Ia sithä aiasta sadhen etzeij pilatus että **hän olisi macthanut sadha päästä hänen** (s. 104)
 Vulg. Et exinde quaerebat Pilatus *dimittere eum*
 L Von dem an trachtet Pilatus, *wie er jn los liesse*
 NT Och frå then tijdhen sökte pilatus effter ath **han motte giffua honom löss**
 GVB -- sökte Pilatus effter, *at giffua honom löös*
- (8) Joh. 19:24 Niin sanoit hōe keskenänse Älkömmä leijkacko händä [nim. vaatetta] ri[cki], mutta heijttäkämme **arffwat**, kenengä oman hänen pithä oleman (s. 104)

⁴ UEK:n tekstijulkaisussa asteriskien (*) väliin sijoitetut sanat ovat korjausehdotuksia, joita käsikirjoituksessa on muutamin paikoin kirjoitettu rivien väliin. Niiden edessä toisinaan esiintyvän p-kirjaimen Penttilä tulkitsee lyhenteeksi latinan sanasta *potius* 'mieluummin' (Penttilä 1942: 96). Tässä tapauksessa korjausehdotuksen tekijä (alkuperäinen kirjoittaja? tekstin kopioija?) on näköjään halunnut muuttaa NT:iin perustuvan käännökseen 'rikollinen' 'pahantekijäksi', joka vastaa tarkoin Vulgatan sanaa *malefactor* ja myös Lutherin vastinetta *Vbeltheter* (= Übeltäter).

- Vulg. -- Non scindamus eam, sed *sortiamur* de illa cuius sit
L -- Lasset vns den nicht zuteilen, sondern darumb *lossen*, wes es sein sol
NT -- Skärom honom icke sönder, vtan kastom **lottar** om honom hwem han skal tilhöra
GVB -- vtan kastom *lott* om honom, hwem han skal tilhöra
- (9) Joh. 19:34 mutta yxi hoffwimiesi **piisti läpätze** hänen kylkensä ychden spiwtin cansa (s. 105)
Vulg. sed unus militum lancea latus eius *aperuit*
L Sondern der Kriegsknechte einer *offenet* seine Seite mit einem spehr
NT vtan en aff krigsmennena **stack genom** hans sijdho medh itt spiwt
GVB vtan en aff krijgsknechterna, *stack vp* hans sidho medh itt spiwt
- (10) Mark. 16:1 Sihen aiickan coska **sabbathpäiüä** olij ylitzekäunyt (s. 107)
Vulg. Et cum transisset *sabbathum*
L VND da der *Sabbath* vergangen war
NT Och thå **sabbatz daghen** framgongen war
GVB Och tå *Sabbathen* framgången war
- (11) Joh. 16:21 Koska vaimo synnyttä lasta, hänellä ombi kijpw, sille hänen **aii-kanss** on tullwt (s. 114)
Vulg. -- quia venit *hora* eius
L -- Denn jre *stunde* ist komen
NT -- ty hennes **tijdh** är kommen
GVB -- Ty hennes *stund* är kommen

Kuten jo Penttilä (1970: 139, n:o 19) on todennut, myös jakeen alkuosan sana *kijpw* on lähempänä NT:n vastinetta *wärck* kuin GVB:n, Lutherin ja Vulgatan sanamuotoja (*sorgh*, *traurickeyt*, *tristicia* 'suru').

- (12) Jaak. 5:16 Ia ruckoilcatta toinen toisenna edestä; että te **macdaisitta vapa-detudt olla** (s. 118)
Vulg. & orate -- ut *saluemini*
L vnd betet -- das jr *gesund werdet*
NT och bedher -- ath j **skolen frelste bliffua**
GVB och bedher -- at j *helbregda warden*
- (13) Jaak. 5:20 hän pätstä sielun colemast, ia **on p[eit]täüä coco** synnin **iokon** (s. 119)
Vulg. -- & *operiat multitudinem* peccatorum
L -- Vnd *wird bedecken die menge* der sünden
NT -- och **wardher skylande heela** synda **hoopen**
GVB -- och *skyles all* offuerträdhelse.

MALLINA GVB (1541):

- (14) Joh. 10:13 Mutta **se palkattw** pakene (s. 112)
Vulg. *mercenarius* autem fugit
L *Der Miedling* aber fleucht
NT *Leghodrengen* flyr
GVB Men **then Leegde** flyyr

Vrt. Penttilän (1970) esimerkkiin 2 sivulla 134.

- (15) 1 Piet. 2:14 niinen **pahadhen** [r]angastuxexi, Ia **hyüädhen** cunniaxi (s. 113)
 Vulg. ad vindictam *malefactorum*, laudem vero **bonorum**
 L Zur rache vber die *Vbeltheter*, vnd zu lobe den *Frumen*
 NT them till straff *som illa göra*, och them til prijs *som wäl göra*
 GVB the **onda** til straff, och the **godha** til prijs

Pahadhen-sanalla on vastineensa vain GVB:ssa, *hyüädhen*-sanalla sekä GVB:ssa että Vulgatassa.

- (16) Joh. 14:3 että cusa minä olen, **siellä** pitä mös teijät oleman (s. 117)
 Vulg. ut ubi sum ego, & vos sitis
 L Auff das jr seid wo ich bin
 NT ath hwar iach är skolen j och wara
 GVB at hwar iagh är, **ther** skolen j ock wara
- (17) Luuk. 11:7 een taida minä ylösnosta ia anda sinun, **sitü** [nim. leipää] (s. 119)
 Vulg. non possum surgere & dare tibi [ei objektia]
 L ich kan nicht auffstehen, vnd dir geben [samoin]
 NT iach kan icke stå upp och få⁵ tigh *någhot*
 GVB iagh kan icke stå vp och få tigh **thet**
- (18) Luuk. 11:11 Elickä ios hän anopi kalaa, **machtaco** hän **anda** hänen kärmen kalan edesth (s. 119)
 Vulg. Aut piscem: *nunquid* pro pisce serpentem *dabit* illi?
 L Vnd so er vmb einen Fisch bittet, Der jm eine Schlangen fur den fisch *biete*?
 NT eller om thet bedhes fisk, icke *gefuer* han thy en orm för fisk
 GVB Eller om han bedhes fisk, **mon** han **giffua** honom en Orm för fisk?

ONKO UEK:SSA

LUTHERIN SAKSANNOKSEN VAIKUTUSTA?

Tekstissä on myös muutamia kohtia, joita vastaava sanamuoto on sekä GVB:ssä että Lutherin saksannoksessa mutta ei NT:ssä eikä Vulgatassa. Jo Penttilä antaa näistä pari esimerkkiä (1970: 134, n:o 4; 135, n:o 8). Näihin voi vielä lisätä seuraavat:

- (19) Mark. 16:5 Näijdt höe ychden noren miehen istuwan oiickialla poolella, wa-
 tettwn ychten **pitdkän** walkiahan *wattesa* (s. 107–108)
 Vulg. – – coopertum *stola* candida
 L – – der hatte ein **lang** weis *Kleid* an
 NT – – cläddan vthi *herlighit* hwit *clädhe*
 GVB – – klädd j itt **sijdt** [adj. sid, sitt 'pitkä'] hwitt *klädhe*
- (20) Joh. 20:24 Thomas yxi niisthä k[achdestatoi]staky[m]menestä ioca kutzut-
 tin, **kaxoinen** ej ollut heidhän cans[ans]a (s. 110)
 Vulg. Thomas autem unus ex Duodecim, qui dicitur *Didymus* – –
 L THomas aber der Zwelffen einer, der da heisset **Zwilling** – –
 NT Thomas en aff the tolff huilkin som kallas *Didimus* – –
 GVB Men Thomas en aff the Tolff, hwilken kallas **Twilling** – –

⁵ Vanhassa ruotsissa *få*-sanalla oli myös merkitys 'antaa' (ks. Penttilä 1970: 135, n:o 11).

- (21) 1 Piet. 2:24 Ioca meiiän syndinnä itze **offrasi** hänen rwmisansa (s. 111)
 Vulg. qui peccata nostra ipse *pertulit* in corpore suo
 L Welcher vnser sunde selbs **geopffert hat**, an seinem Leibe
 NT huilkin som *droogh* wåra synder j sitt lecamme
 GVB Hwilken wåra synder sielff *offradhe* j sin lekamen
- (22) Jaak. 1:17 kaichin täudhölisin lahia **tulepi** ylhäldä (s. 114)
 Vulg. omne donum perfectum desursum *est*
 L alle volkomene gabe **kompt** von oben herab
 NT all fulbordha gåffua *är* offuan effter
 GVB all fulkomligh gåffua **kommer** offuan effter
- (23) Jaak. 1:26 Ioss nyt iokw **teistä** pitä hänensä iumalan palueliana (s. 116)
 Vulg. Siquis autem putat se religiosum esse
 L SO aber sich jemand **vnter euch** lesset düncken, er diene Gott
 NT Hwar nw någhor later sikh tyckia ath han tienar gudhi *ibland idher*
 GVB Hwar nu någhor **jbland idher** låter sikh tyckia, at han tienar Gudhi

Suomennoksen sanajärjestys noudattaa Lutherin ja GVB:n mallia. Vulgatassa ei ole lainkaan vastinetta 'teistä'-sanalle.

- (24) Joh. 14:14 **Mitä** the ruckoiletta minun nijmehenj, sen pitä minun tekemän (s. 118)
 Vulg. *Siquid* petieritis me in nomine meo, hoc faciam
 L **Was** jr bitten werdet in meinem Namen, das wil ich thun
 NT *Om j någhor* bedhie j mitt nampn, skall iach thet göra
 GVB **Hwadh** j bidhien j mitt nampn, thet skal iagh göra.

On löytynyt myös kaksi kohtaa, joissa suomennoksen sanamuodolla on vastineensa Lutherin käännöksessä mutta ei muissa teksteissä. Molemmissa tapauksissa on kysymys *tahtoa*-verbin avulla muodostetusta futuurista, jota saksalaisessa tekstissä vastaa *will*-futuuri:

- (25) Joh. 16:22 Niin mös ombi teille nyt mur[h]ee, Mutta minä **tachdon** iällensä nächdhä teijät (s. 114)
 Vulg. -- iterum autem *videbo* vos
 L -- Aber ich **wil** euch wider sehen
 NT -- men iach *skal* åter see idher
 GVB -- Men iagh *skal* åter see idher
- (26) Joh. 14:13 Ia caik[i]j sen quin thee ruckoiletta minun nijmehenj, sen **tachdon** minä techdä (s. 118)
 Vulg. -- hoc *faciam*
 L -- das **wil** Jch thun
 NT -- thet *skall* iach göra
 GVB -- thet *skal* iagh göra.⁶

Nämä kaksi *tahtoa*-futuuria ovat siis ainoat löytämäni kohdat, jotka näyttävät viittaavan Lutherin käännöksen käyttämiseen; esimerkit 19–24 eivät kelpaa todisteeksi, koska

⁶ Sen sijaan seuraavassa jakeessa, Joh. 14:14 (ks. näytettä 24), UEK:ssa on NT:n ja GVB:n *skall*-futuurin mukainen käännös 'sen *pitä* minun tekemän', vaikka Lutherilla on tässäkin 'das *wil* ich thun'.

niiden mallina on voinut olla GVB yksinäänkin.

Osmo Ikola on väitöskirjassaan (1949) selvitelty myös *tahtoa*-futuurin käyttöä vanhimmassa kirjasuomessa. Agricolan Uudessa testamentissa on noin viisi prosenttia kaikesta futuuri-ilmauksista tätä tyyppiä, ja sitä käyttävät myös herra Martti ja Jaakko Finno. Näillä kaikilla on kuitenkin ilmeisesti ollut aina esikuvana saksan *will*- tai ruotsin *vill*-futuuri. Eerik Sorolaisen kielessä *tahtoa*-futuuri on tavallisempi kuin Agricolalla, ja hän käyttää sitä runsaasti myös omissa teksteissään, ilman muunkielistä mallia. Tuonaikaisessa kirjasuomessa *tahtoa*-futuuri näyttää siis olleen elävä futuurin ilmaisin, joskin on selvää, että se on tullut käyttöön lähinnä saksan ja ruotsin vaikutuksesta (mts. 217–229).

Mutta voidaanko olettaa, että jo UEK:n kääntämisen aikoihin *tahtoa*-futuuria saatettiin suomea kirjoitettaessa käyttää ilman vierasta malliakin, vai onko tapauksia 25 ja 26 pidettävä todisteina Lutherin saksannoksen käytöstä? Asia jääköön avoimeksi. Joka tapauksessa näiden kahden kohdan mahdollinen todistusvoima rajoittuu vain kahteen UEK:n jaksoon, perikoopeihin Joh. 16:16–22 ja Joh. 14:1–14.

	NT 1526		GVB 1541		GVB/L		L?	lähtöteksti
	AP	MIK	AP	MIK	AP	MIK	MIK	
1) Joh. 18:1–40 [99–103]	3	2						NT
2) Joh. 19:1–42 [103–106]	4	4						NT
3) 1 Kor. 5:7–8 [107]			1					GVB?
4) Mark. 16:1–8 [107–108]		1				1		?
5) 1 Joh. 5:4–10 [108]								
6) Joh. 20:19–31 [108–110]	5					1?		NT
7) 1 Piet. 2:21–25 [111]						1		GVB?
8) Joh. 10:11–16 [111–112]			1	1				GVB
9) 1 Piet. 2:11–20 [112–113]			2	1	1			GVB
10) Joh. 16:16–22 [113–114]	2	1					1?	NT
11) Jaak. 1:17–21 [114]			1		1	1		GVB
12) Joh. 16:5–15 [115]								
13) Jaak. 1:22–27 [115–116]						1		GVB?
14) Joh. 16:23–30 [116–117]								
15) Joh. 14:1–14 [117–118]			1	1		1	1?	GVB
16) Jaak. 5:16–20 [118–119]		2						NT
17) Luuk. 11:5–13 [119]				2				GVB
18) Joh. 15:1–8 [120]								

Aarni Penttilän (AP) ja tekijän (MIK) löytämien tapausten jakautuminen UEK:n eri perikoopeijaksojen kesken. Hakasulkeissa olevat numerot viittaavat Penttilän tekstijulkaisun (1942) sivuihin.

AINEISTON TARKASTELUA JA PääTELMiä

Kun edellä esitetty oma aineistoni yhdistetään Aarni Penttilän aineistosta seulottuihin varmoina pidettäviin tapauksiin, kertyy sen verran materiaalia, että sen pohjalta voidaan tehdä eräitä päätelmiä.

▷

Taulukosta ilmenee, miten tämä yhdistetty aineisto jakautuu Upsalan evankeliumikirjan eri jaksojen kesken. Vulgata-tapauksia en ole ottanut taulukkoon mukaan, koska niillä ei ole merkitystä suomennoksen ajoituskysymyksen kannalta.

Ensimmäiseksi voi todeta (taulukon jaksot 1 ja 2), että Johanneksen evankeliumin 18. luvusta on löytynyt yhteensä viisi ja 19. luvusta yhteensä kahdeksan NT-tapausta, mutta kummastakaan ei yhtään GVB:n käyttämisestä todistavaa kohta. Näyttää siis varmalta, että 18. ja 19. lukua suomennettaessa ruotsinkielisenä lähtötekstinä on ollut yksinomaan NT. Samaa voi sanoa myös huomattavasti lyhyemmistä jaksoista 10 ja 16, joista edellisestä on löytynyt kolme ja jälkimmäisestä kaksi NT-tapausta mutta kummastakaan ei mitään GVB:n käyttöön viittaavaa.

Ongelmallisempi on jakso 6, josta jo Penttilä esittää viisi epäilemätöntä NT-tapausta mutta josta on löytynyt myös yksi ilmeiseltä näyttävä GVB/L-tapaus (edellä näyte 20). Tämä ristiriita voisi selittyä siten, että UEK:n suomentaja on jonkin muun lähteen perusteella tiennyt nimen Didymus, kreikan Didymos, merkitsevän kaksosta; toisena mahdollisuutena voisi ajatella, että suomennoksen myöhemmällä kopioijalla on ollut käytössään GVB, jonka avulla hän on suomentanut latinalaisen nimen. Huomattakoon lisäksi, että samassa näytteessä (20) on myös selvä yhtäläisyys suomennoksen ja NT:n välillä: molemmista puuttuu vastine Vulgatan, Lutherin ja GVB:n 'mutta'-sanalle (*autem, aber, men*). — Kokonaan epävarmoiksi jäävät jakso 4, josta on löytynyt yksi NT- ja yksi GVB/L-tapaus, sekä jaksot 5, 12, 14 ja 18, joista ei ole löytynyt minkäänlaista kiintopistettä.

Sellaisia jaksoja taas, joiden ruotsalaisena lähtötekstinä on ilmeisesti ollut pelkästään GVB, ovat 8, 9, 11, 15 ja 17, joista kustakin on löytynyt vähintään kaksi GVB- tai GVB/L-tapausta mutta ei mitään viitettä NT:n käytöstä. Lopuissa kolmessa jaksossa (3, 7, 13) on jokaisessa yksi GVB- tai GVB/L-tapaus.

Katkelmassa voidaan siis erottaa todennäköisesti eri aikoina suomennettuja jaksoja, joista toisten ruotsalaisena lähtötekstinä on ollut vuoden 1526 Uusi testamentti (selvimpinä tapauksina Johanneksen evankeliumin luvut 18 ja 19) ja toisten vuoden 1541 Raamattu; jälkimmäisissä tapauksissa suomentajalla on tietysti voinut olla käytössään myös aikaisemmin ilmestynyt Uusi testamentti. Joka tapauksessa on ilmeistä, että evankeliumikirjaa suomennettaessa ovat ruotsalaiset käännökset olleet kautta linjan tärkeimpänä lähteenä. Latinan eli siis Vulgata-käännöksen vaikutusta voi havaita siellä täällä, hiukan myös Johanneksen evankeliumin 18. ja 19. luvussa. Lutherin saksannoksen käyttöä pitäisin melko epätodennäköisenä.

Kuten edellä (s. 171) on mainittu, Aarni Penttilä pitää katkelman varhaisimpana kirjoittamisaikana vuotta 1537. Tämä ajoitus ei kuitenkaan välttämättä koske tekstin muita jaksoja kuin kyseistä Olaus Petrin teoksesta saatua rukousta; tekstistä erottuvien NT-jaksojen suomennos voinee hyvinkin olla peräisin jo tätä varhaisemmalta ajalta. Jo Penttilä (1932: 17–18) on pohtinut kysymystä, onko katkelma osa alkuperäisestä suomennoksesta vai kopio jostakin hänenneestä kokoelmasta. Mahdolliselta tuntuisi vaikkapa seuraavanlainen oletus: joskus vuosina 1541–1544 on laadittu kyseessä olevaa kirkkovuoden jaksoa tai ehkä koko vuotta varten tekstien suomennoskokoelma, johon on kopioitu joukko vanhempia, jo ruotsalaisesta NT:sta (Vulgatan avulla) käännettyjä tekstijaksoja ja suomennettu puuttuvat jaksot 1541 ilmestyneestä ruotsalaisesta kokoraamatusta (ja Vulgatas-ta). Onko suomentajia ollut yksi vai useampia, onko mahdollisella kopioijalla ollut osuutta

suomennoksen kieliasuun, kenen tai keiden tekemiä ovat tekstiin lisätyt korjausedotukset ja niin edelleen, on yhä selvittämättä.

Penttilä (1970: 144–145) on kiinnittänyt huomiota evankeliumikirjan katkelman kieliasun ja käännöspohjan lisäksi eräisiin muihinkin seikkoihin, joista asiantuntija saattaisi löytää kiinnekohtia katkelman ajoitukselle. Näitä ovat ennen kaikkea lukuisat katkelmaan sisältyvät merkinnät, jotka liittyvät passiotekstien käyttöön ja esittämiseen jumalanpalveluksissa, sekä perikooppitekstien valinta. Jo katkelman kieltä koskevassa tutkimuksessaan Penttilä (1932: 12) on lausunut: »Mihin traditioon esillä oleva Evang[elium] läheisimmin liittyy ja miten sen tekstin valinta ja järjestys on tulkittava, sen kysymyksen selvittely kuuluu lähinnä kirkkohistorian tehtäviin.» Tämä vetoamus ei ole toistaiseksi saanut vastakaikua teologien puolelta. Näin seitsemänkymmenen vuoden kuluttua se on jo syytä toistaa. Kirkkohistoriallinen tutkimus voisi kukaties tuoda ratkaisevaa valaistusta Upsalan evankeliumikirjan katkelman mahdollisiin esikuviin ja sen syntyvaiheisiin.

LÄHTEET JA LYHENTEET

- Erasm. = *Desiderii Erasmi Roterodami opera omnia VI. Lugduni Batavorum 1705*. Näköispainos. London: The Gregg Press Limited 1962. [Sisältää Erasmusuksen julkaiseman kreikankielisen Uuden testamentin vuoden 1535 laitoksena sekä Erasmusuksen latinankielisen käännökseen.]
- GVB = *Nya Testamentet i Gustaf Vasas Bibel under jämförelse med texten av år 1526, utgivet av Natan Lindqvist*. Stockholm 1941.
- IKOLA, OSMO 1949: *Tempusten ja modusten käyttö ensimmäisessä suomalaisessa Raamatussa verrattuna vanhempaan ja nykyiseen kieleen. I*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, osa XXXII. Turku: Turun yliopisto.
- L = *D. Martin Luther, Die gantze Heilige Schrifft Deudsch, Wittenberg 1545*. Herausgegeben von Hans Volz unter Mitarbeit von Heinz Blanke. Textredaktion Friedrich Kur. München 1972.
- Missale Aboense, secundum ordinem fratrum praedicatorum (1488)*. Näköispainos. Toimittanut Martti Parvio. Porvoo: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura 1971.
- NT = *Thet Nyia Testamentit på Swensko 1526. Med en efterskrift utgiven i faksimil av Erik Gamby*. Uppsala 1966.

▷

- PENTTILÄ, AARNI 1932: Upsalan suomenkielisen (1500-luvulta polveutuvan) evankeliumikirjan fragmentin kielestä. – *Suomi* 5:13 s. 1–138. Helsinki.
- 1942: Upsalan suomenkielisen (1500-luvulta polveutuvan) evankeliumikirjan katkelma. – *Suomi* 101 s. 95–120. Helsinki. (= UEK)
- 1970: Upsalan evankeliumikirjan käännöspohjasta. – *Virittäjä* 74 s. 133–145.
- PIRINEN, KAUKO 1962: *Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 62. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- RAPOLA, MARTTI 1963: Mikael Agricola ja suomenkielisen proosan alku. – Matti Kuusi & Simo Konsala (toim.), *Suomen kirjallisuus II* s. 69–138. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Otava.
- 1967: *Suomenkielinen proosa Ruotsin vallan aikana*. Tietolipas 49. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SCHALIN, OLAV D. 1946: *Kulthistoriska studier till belysande av reformationens genomförande i Finland I*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 305. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- UEK = Penttilä, Aarni 1942.
- Vulg. = *Biblia Sacra, Ex postremis Doctorum omnium vigiliis, ad Hebraicam veritatem, & probatissimorum exemplarium fidem*. Lugduni 1542.

PRÄZISIERUNGEN ZUR SPRACHLICHEN VORLAGE
DES FRAGMENTES DES EVANGELIENBUCHES
VON UPPSALA

Bei dem Fragment des sog. Evangelienbuches von Uppsala handelt es sich um ein Manuskript in finnischer Sprache, das aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts stammt und Evangelien- und Episteltexte, also Perikopen zum Inhalt hat. Möglicherweise ist er eine Kopie einer verschollenen Textsammlung. Der finnische Übersetzungstext weist eine große Zahl von Stellen auf, die zeigen, dass er hauptsächlich aus dem Schwedischen übersetzt wurde. Für die zeitliche Datierung des Manuskripts ist es von zentraler Bedeutung, ob der Übersetzung das schwedische Neue Testament von 1526 (NT) oder die schwedische Bibel von 1541 (GVB) zugrunde liegt. Aarni Penttilä zeigt in seiner Untersuchung (1970), dass die Übersetzung Hinweise auf die Verwendung von sowohl NT als auch GVB beinhaltet; für wahrscheinlich hält er außerdem die Benutzung der Vulgata, als Möglichkeit zieht er zudem Einflüsse durch die lutherische Übersetzung in Betracht.

Da die Verteilung der NT- und GVB-Beispiele unter den Perikopen Fragen aufwirft, hat die Verfasserin die finnische Übersetzung nochmals durchgesehen und sie dabei mit den wahrscheinlichen Ausgangstexten verglichen. Es haben sich hierbei viele zusätzliche Hinweise auf die Benutzung von NT und GVB, sowie auch einige auf die Vulgata weisende Stellen ergeben; ein Einfluss Luthers scheint unwahrscheinlich. Aus der Gegenüberstellung des neuen Materials zur Verwendung von NT und GVB mit den von Penttilä aufgeführten Beispielen kann geschlossen werden, dass für bestimmte Perikopen ausschließlich NT und für andere ausschließlich GVB als Ausgangstext infrage kommt. Somit können in dem Fragment verschiedene Abschnitte identifiziert werden, die vermutlich zu verschiedenen Zeiten übersetzt worden sind.

Die Klärung des Entstehens und der Vorbilder dieses vermutlich ältesten erhalten gebliebenen finnischen Manuskripts erfordert allerdings zusätzlich zum philologischen Ansatz auch kirchenhistorische Forschungsarbeit. ■

Kirjoittajan osoite (address):
Ulvilantie 19 G 22
00350 Helsinki